

NINA BARSZCZEWSKA

Wydział Lingwistyki Stosowanej Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego

DZIAŁALNOŚĆ BIAŁORUSKICH OŚRODKÓW NAUKOWYCH NA UCHODŹSTWIE

Białoruska emigracja powojenna, w odróżnieniu od wcześniejszej emigracji „za chlebem”, nie tylko zachowała na obczyźnie język białoruski i kulturę, ale zdołała także zainteresować problemami białorutenistycznymi przedstawicieli tych narodów, wśród których przyszło jej żyć. Można powiedzieć, że pełniła rolę ambasadora i stawała w obronie niepodległości Białorusi w różnych krajach świata, pracując w Instytucie Badań ZSRR w Monachium, zakładając i prowadząc takie ośrodki naukowe, jak Białoruski Instytut Kultury i Sztuki w Nowym Jorku oraz Biblioteka Białoruska im. Franciszka Skaryny w Londynie, a także prowadząc działalność edukacyjną wśród młodzieży białoruskiej na obczyźnie¹.

SZKOLNICTWO BIAŁORUSKIE BIAŁORUSKIE GIMNAZJUM W NIEMCZECH

Już w latach 1945-1950 w Zachodnich Niemczech istniało Białoruskie Gimnazjum im. Janka Kupały², które miało duże znaczenie – podobnie jak cały system edukacyjny na obczyźnie – w kształtowaniu świadomości narodowej.

W 1945 r. w Regensburgu we wschodniej Bawarii powstał Białoruski Komitet Narodowy, który utworzył białoruski obóz osób przesiedlonych (*displaced persons*) oraz gimnazjum, które 2 lata później uzyskało imię Janka Kupały. Gimnazjum istniało do czerwca 1950 r. W tym czasie matury uzyskało 44 uczniów. Absolwenci tej szkoły zdobyli później wykształcenie wyższe i stali się wyrazicielami białoruskiej idei niepodległościowej na uchodźstwie oraz propagatorami Białorusi na świecie.

Gimnazjum zostało zlikwidowane w związku z wyjazdem nauczycieli i uczniów z Niemiec. Gdy Białorusini z obozów osób przesiedlonych w Niemczech wyruszyli w „szeroki świat”, starali się kontynuować nauczanie w języku białoruskim, zakładając białoruskie szkoły podstawowe w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i w Australii.

¹ Н. Баршчэўская, *Беларуская эміграцыя – абаронца роднае мовы*, Warszawa 2004, s. 368.

² Я. Максімяк, *Беларуская Гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне, 1945-1950*, New York–Białystok 1994, s. 196; Я. Жамойцін, *Аповяд пра беларускую школу*, „Беларус”, [New York] 1979, № 429, s. 7.

SZKOŁY BIAŁORUSKIE W USA, KANADZIE I AUSTRALII

W Nowym Jorku, New Brunswick i Cleveland istniały niedzielne bądź sobotnie szkoły białoruskie, ale cały problem polegał na tym, że uczęszczało do nich mało uczniów, dlatego też niezbędne okazało się przeprowadzenie pracy uświadamiającej wśród rodziców. Zajął się tym prasa białoruska na emigracji, która wzywała rodziców, żeby posyłali dzieci do szkół białoruskich. Zwracała uwagę na to, że od najmłodszych lat powinno się uczyć dzieci jednocześnie kilku języków, co szczególnie łatwo zrobić w mał-

ROCZNIKI HUMANISTYCZNE 56:2008 z. 7

żeństwach mieszanych, pod warunkiem jednak, że obydwa języki będą cieszyły się tym samym uznaniem (prestżem). Język ojczysty na emigracji traktowano jako podstawowy czynnik zachowania tożsamości narodowej³. Problem ten był szeroko dyskutowany przez nauczycieli i rodziców podczas spotkań szkolnych⁴.

Od 1981 r. w stanie New Jersey język białoruski został wprowadzony do szkół uzupełniających (sobotnich i niedzielnych) i mógł być zaliczany jako przedmiot nauczania podczas uzyskiwania dyplomu szkoły średniej, co stało się możliwe po trzyletnich staraniach Rady Etnicznej w Sekcji Programowo-Metodologicznej Departamentu Oświaty w tym stanie. Żeby uczniowie mogli zaliczać język białoruski, rodzice powinni na początku roku lub semestru omówić tę kwestię z dyrekcją szkoły. Uzgodnienie formy i treści egzaminu odbywało się w porozumieniu z lokalną Radą Oświatową, która mogła zwrócić się po pomoc do odpowiedniej narodowej (etnicznej) instytucji naukowej lub do miejscowego uniwersytetu⁵.

Białoruska sobotnia szkoła istniała także w Toronto w Kanadzie. Prowadziły ją siostry Walentyna i Ewa Paszkiewicz⁶.

W Melbourne w Australii nauka języka białoruskiego odbywała się początkowo w domu państwa Hruszów, a od 1972 r. – w Domu Białoruskim. Dzieki temu rodzicom udawało się na dłużej zainteresować dzieci problematyką białoruską⁷.

LEKTORATY BIAŁORUSOZNAWCZE

Inteligencja białoruska walczyła o kształcenie białorutenistyczne również na wyższym poziomie, organizując w różnych krajach lektorzony białorusoznawcze. Pierwszy

³ Я. Чарнэцкі, *Навучайма дзяцей пабеларуску*, „Беларус”, 1964, № 91, s. 2; С. Станкевіч, *Царква, школьніцтва, выдавецкія справы й праблемы асыміляцыі*, „Бацькаўшчына”, [München] 1959, № 9 (445), s. 2.

⁴ Настаўніца, *Беларуская школа ў Нью Ёрку*, „Беларус”, 1964, № 82, s. 6; Я. З. [Jana Zargudnik), *Школьная ўрачыстасьць у Нью Ёрку*, „Беларус”, 1971, № 171, s. 2.

⁵ В. Кіпель, *Залічэньне беларускае мовы ў школах*, „Беларус”, 1981, № 290-291, s. 4.

⁶ *Калядная ёлка ў Таронце*, „Беларус”, 1972, № 179, s. 5.

⁷ М. Н., *Школьная ялінка ў Мэльбурне*, „Беларус”, 1972, № 178, s. 4.

taki lektorat powstał na Uniwersytecie w Toronto na Wydziale Słowianoznawstwa. Podczas uroczystego otwarcia 15 października 1951 roku podkreślono, że Białorusini na uchodźstwie po raz pierwszy uzyskali możliwość poszerzenia swej wiedzy białorusistycznej w dziedzinie historii, języka, literatury i kultury⁸. Szczególne zasługi w otwarciu lektoratu białorusoznawstwa w Toronto miał Wincenty Żuk-Hryszkiewicz, który w latach 1971-1982 był przewodniczącym Rady Białoruskiej Republiki Ludowej na Uchodźstwie.

Młodzież białoruska kształciła się również w miastach europejskich. Dzięki energicznym staraniom działaczy białoruskich oraz Zarządu Białoruskich Organizacji Studenckich, a także kierownictwa Komitetu Pomocy Studentom Białoruskim, V. Denisa i o. R. van Cauwe-Laerta, w listopadzie 1951 r. taka możliwość pojawiła się w Belgii, w Louven⁹. Na Uniwersytecie w Louven studiowało wówczas 400 obcokrajowców z 36 państw. Białoruska grupa liczyła ponad 30 osób¹⁰.

Instytut Białorusoznawstwa im. Lwa Sapiehy istniał również w Madrycie¹¹. Został on otwarty przy Centrum Wymiany Kultury Europejskiej 24 marca 1952 r. Zajmował się badaniami w takich dziedzinach, jak: filozofia, prawo, ekonomia, historia, filologia, sztuka. Szczególną uwagę zwracano na analizowanie problemów i dążeń narodu białoruskiego oraz zapoznawano z nimi kraje Europy Zachodniej. Celem Instytutu było badanie związków między Białorusią a krajami Europy Zachodniej oraz kwestii religijnych na Białorusi.

PRACA OŚRODKÓW NAUKOWYCH INSTYTUT BADAŃ ZSRR W MONACHIUM

Białorusini na emigracji od samego początku włączyli się do pracy naukowej w Instytucie Badań Związku Radzieckiego w Monachium.

Instytut Badań ZSRR to wolna korporacja uczonych – emigrantów ze Związku Radzieckiego, materialnie wspierana przez Amerykański Komitet Wyzwolenia. W ciągu 10 lat działalności naukowej, której rezultatem były publikacje w językach narodów ZSRR (rosyjskim, białoruskim, ukraińskim) oraz w głównych zachodnich językach (angielskim, niemieckim, francuskim), jak również w językach Bliskiego Wschodu (tureckim i arabskim) Instytut uzyskał popularność i autorytet w kręgach naukowych „wolnego świata”.

⁸ *Лектарат беларусаведы ў Торонто*, „Бацькаўшчына”, 1951, № 74, s.7.

⁹ А. С. [А. Sawionak], *Растуць рады нашай інтэлігенцыі*, „Бацькаўшчына”, 1952, № 92, s. 3; *Дзе вучыцца беларуская моладзь*, тамże, s. 3.

¹⁰ Я. Запруднік, *Дванаццатка*, New York 2002, s. 117.

¹¹ *Інстытут Беларусаведы ў Мадрыдзе*, „Бацькаўшчына”, 1952, № 96, s. 12.

Współpraca Białorusinów z tą instytucją rozpoczęła się w 1954 r.¹² Wówczas powstała Redakcja Białoruska Instytutu, która od 1955 r. zaczęła wydawanie „Belorussian Review” po białorusku i po angielsku, a także monografie w czterech językach: białoruskim, rosyjskim, angielskim i niemieckim. Oprócz tego publikacje białorusznawcze ukazywały się w innych wydawnictwach naukowych, np. w „Sowjetstudien”. Poza pracą w Redakcji Białoruskiej Instytutu Badań ZSRR naukowcy białoruscy byli także redaktorami periodyków naukowych wydawanych przez Instytut w języku angielskim dla Azji Południowo-Wschodniej „Studies on the Soviet Union”, w języku hiszpańskim dla Ameryki Łacińskiej „Estudios sobre la Union Sovietica”, a także cotygodniowej analizy bieżących wydarzeń w ZSRR po angielsku i rosyjsku, która często była cytowana przez prasę zachodnią oraz pomagała w przybliżeniu Związku Radzieckiego studentom zainteresowanym problematyką sowiecką.

BIAŁORUSKI INSTYTUT NAUKI I SZTUKI W NOWYM JORKU
– BINiM (БЕЛАРУСКИ ІНСТЫТУТ НАВУКІ І МАСТАЦТВА)

Drugą ważną instytucją naukową jest istniejący do dzisiaj Białoruski Instytut Nauki i Sztuki w Nowym Jorku. Został on powołany do życia 16 grudnia 1951 r. i wkrótce stał się naukowo-społecznym i kulturalnym centrum diaspory białoruskiej w USA. BINiM organizuje spotkania naukowe, współpracuje z wieloma instytutami w USA i na całym świecie, prowadzi bogatą działalność wydawniczą. W serii Biblioteki BINiM ukazują się utwory emigracyjnych pisarzy białoruskich. BINiM wydaje również naukowe prace z dziedziny historii, literatury, sztuki. Chlubą Instytutu jest rocznik „Zapisy” („Запісы”)¹³. Od 1982 r. dyrektorem Instytutu jest Vitaut Kipiel.

W wydawnictwie BINiM ukazało się około 30 książek, a jeśli wziąć pod uwagę publikacje we współpracy z innymi instytucjami, takimi jak: Centrum im. Franciszka Skaryny w Mińsku, Zrzeszenie Białorusinów Świata „Baćkauszczyna” („Бацькаўшчына”), Polska Akademia Nauk, to liczba publikacji sięgnie ponad 40. Ważne miejsce w działalności wydawniczej Instytutu zajmują publikacje seryjne, takie jak: *Беларускія пісьменьнікі ў паэты* (*Białoruscy prozaicy i poeci*), *Бібліяграфічная сэрыя* (*Seria bibliograficzna*), *Да гісторыі беларускай эміграцыі* (*Z historii emigracji białoruskiej*). Niektóre pozycje książkowe BINiM mają znaczenie szczególne, np. *Архівы БНР*

¹² С. Станкевіч, *Інстытут вывучэньня СССР і Беларусы*, „Бацькаўшчына”, 1960, № 26 (510), s. 3-4.

¹³ Naukowe czasopismo emigracji białoruskiej, organ Białoruskiego Instytutu Nauki i Sztuki, wydawane jest w Nowym Jorku w języku białoruskim od 1952 r. W latach 1962-1970 wychodziło w Monachium. Redaktorzy naczelni: Vitaut Tumas, Stanisław Stankiewicz, Thomas E. Bird (od 1983 r.). Podstawowe rozdziały; *Badania, Referaty, Szkice, Wspomnienia, Dokumenty, Uwagi, Bibliografia, Kronika życia białoruskiego za granicą, Wydawnictwa*. Wokół czasopisma skupiają się intelektualne siły diaspory białoruskiej. Na jego łamach ukazują się publikacje na tematy historyczne, etnograficzne, demograficzne, gospodarcze, kulturalno-literackie, językoznawcze. Redakcja czasopisma zainteresowała problematyką białoruską zachodnich uczonych.

(*Archiwa Białoruskiej Republiki Ludowej*), *Беларусы ў ЗША (Białorusini w USA)*, *Курапаты (Kuropaty)*.

Wśród innych form działalności Białoruskiego Instytutu Nauki i Sztuki w Nowym Jorku należy wyróżnić uczestnictwo w opracowaniu memorandumów oraz udział w przesłuchaniach, które odbywały się w Kongresie USA, gdzie zbierano dowody świadczące o przestępstwach reżimu komunistycznego na Białorusi.

Członkowie BINiM brali udział w organizowaniu międzynarodowych konferencji także poza granicami USA, np. w Anglii (1989), Rzymie (1990), Kamieńcu Podolskim (1991), Lublinie (1992), Trokach (1994), Grodnie (1995) i in.

BINiM organizował dziesiątki wystaw – sztuki, książki i prasy białoruskiej, etnograficznych. Członkowie Białoruskiego Instytutu Nauki i Sztuki wystąpili z około tysiącem referatów na różnych forach naukowych oraz opublikowali w dziesiątkach anglojęzycznych informatorów i encyklopedii artykuły dotyczące Białorusi¹⁴.

Życie w Białoruskim Instytucie Nauki i Sztuki od samego początku charakteryzowało się wielką aktywnością. Wśród ogromnej liczby spotkań naukowych zwrócę uwagę tylko na te, które miały wpływ na dalszą działalność. Na posiedzeniu 13 lutego 1960 r. postanowiono rozpocząć zbórkę materiałów i środków finansowych na wydanie czasopisma literacko-kulturalnego „Конадні” („W przededniu”) oraz twórczości białoruskiego pisarza Alesia Haruna z okazji 40-lecia jego śmierci. Redakcja czasopisma została powierzona Antonowi Adamowiczowi, a jego publikacji podjęło się Wydawnictwo „Bačkauszczyna” w Monachium. Postanowiono także rozpocząć pracę nad *Słownikiem angielsko-białoruskim i białorusko-angielskim* liczącym ponad 50 tysięcy haseł. W tym celu powołano komisję w składzie: Anton Adamowicz, Witaut Kipiel i Witaut Tumas¹⁵.

Białoruski Instytut Nauki i Sztuki zapraszał wielu gości z różnych krajów świata. Kilkakrotnie gościł w Nowym Jorku dyrektor Białoruskiej Biblioteki im. Franciszka Skaryny w Londynie o. Aleksander Nadson, który występował z referatami o wydawnictwach na ziemiach Białorusi w XVI i XVII w.¹⁶ O rozwoju białorusistyki w Polsce mówił wieloletni kierownik Katedry Filologii Białoruskiej Uniwersytetu Warszawskiego Aleksander Barszczewski, który występował nie tylko w BINiM, ale także na uniwersytetach w New Brunswick i w Nowym Jorku¹⁷.

Członkowie Białoruskiego Instytutu Nauki i Sztuki aktywnie uczestniczyli w informowaniu społeczności amerykańskiej o kulturze i literaturze białoruskiej, a także o przyczynach i historii emigracji białoruskiej. W 1974 r. prowadzili wykłady w koledżu

¹⁴ *Беларускаму Інстытуту Навукі й Мастацтва – 55 гадоў*, „Беларус”, 2007, № 527, <http://www.bielarus.org/open.php?n=527&a=12>

¹⁵ *Зь беларускага жыцця. У Беларускам Інстытуце Навукі і Мастацтва*, „Бацькаўшчына”, 1960, № 22 (506), s. 4.

¹⁶ В. К і п е л ь, *Зь беларускае навукова-культурнае хронікі 1979 году*, „Запісы”, [New York] 1983, № 17, s. 239.

¹⁷ В. З у б к о ў с к і [W. K i p i e l], *Лекцыі праф. А. Баршчэўскага*, „Беларус”, 1981, № 292, s. 2; П о л а ц к і, *Незабыўная сустрэча*, „Беларус”, 1981, № 292, s. 2.

nowojorskim pod ogólną nazwą *Białoruska spuścizna kulturalna w Ameryce*¹⁸. W kwietniu 1975 r. w stolicy Kanady Ottawie odbyły się Dni Studiów Białorusoznawczych¹⁹. O literaturze białoruskiej, języku oraz procesach rusyfikacyjnych mówiono na różnych konferencjach naukowych: w Hamilton – 1974 (Kanada)²⁰, Collumbus – 1976 (stan Ohio, USA)²¹, New Jersey – 1982²², Amherst – 1983 (stan Massachusetts, USA)²³, Nowym Orleanie – 1986 (stan Luizjana, USA)²⁴, Nowym Jorku – 1992²⁵.

BIBLIOTEKA BIAŁORUSKA IM. FRANCISZKA SKARYNY W LONDYNIE

Bardzo ważnym centrum białorusoznawczym na Zachodzie jest Białoruska Biblioteka im. F. Skaryny w Londynie. Zgromadzono w niej niezmiernie bogaty, wszechstronny i unikalny materiał dotyczący różnych dziedzin życia Białorusi. Znajdują się tam bardzo rzadkie książki z XVI w. (np. Al-Kitaby) oraz wydawane w okresie późniejszym, w tym również na Białorusi Radzieckiej. Niektórych z nich, np. z lat 20. XX w. nie ma na samej Białorusi, ponieważ zostały zniszczone w latach 30. podczas stalinowskiej rozprawy z inteligencją białoruską oraz z kulturą narodu białoruskiego²⁶. W Bibliotece znajdują się również bardzo rzadkie wydania, które w latach 1920-1939 ukazywały się na Białorusi Zachodniej, jak również na terytorium całej Białorusi pod okupacją niemiecką.

Drzwi Białoruskiej Biblioteki im. Franciszka Skaryny w Londynie stoją otworem dla badaczy z całego świata. Spełnia ona rolę reprezentanta kultury białoruskiej w Europie Zachodniej.

Klucze do budynku, w którym obecnie znajduje się biblioteka, biskup Czesław Sipowicz otrzymał 12 lutego 1970 r., a symboliczne wejście do Biblioteki odbyło się 3 dni później, chociaż wówczas były tam tylko „gołe” ściany. Opiekę nad Biblioteką i przeniesieniem wszystkich zebranych książek z Marian House wziął na swoje barki o. Aleksander Nadson i zarządza nią do dnia dzisiejszego. Uroczyste otwarcie Biblioteki oraz Muzeum Białoruskiego odbyło się 15 maja 1971 r.

¹⁸ *Беларусаведа ў Гарадзкім Каледжы ў Нью Ёрку*, „Беларус”, 1974, № 205, s. 5.

¹⁹ Я. З., *Дні Беларускаведных Студыяў у Атаве*, „Беларус”, 1975, № 219, s. 5.

²⁰ Р. Жук-Грышкевіч, *Мовы й літаратуры нерасейскіх народаў*, „Беларус”, 1976, № 235, s. 5.

²¹ В. Кіпель, *Удзел беларускіх навукоўцаў у навуковых канфэрэнцыях 1978 г.*, „Запісы”, 1978, № 16, s. 155.

²² Тензе, *Зь беларускае навукова-культурнае хронікі*, „Запісы”, 1989, № 19, s. 173-174.

²³ Тамże, s. 176-177.

²⁴ Тамże, s. 159-160.

²⁵ Тензе, *Хроніка навукова-культурнага жыцця*, „Запісы”, 1966, № 22, s. 120.; Зьм. Саўка, *Хроніка навукова-культурнага жыцця ў замежжы*, „Запісы”, 1999, № 23, s. 174.

²⁶ В. Глазкоў, *Беларуская Бібліятэка й Музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане*, „Беларус”, 1975, № 213, s. 3.

Biblioteka miała dwa podstawowe cele: 1. zebrać i przechować możliwie wszystkie pisemne materiały dotyczące Białorusi, a szczególnie te, które znajdowały się w prywatnych zbiorach na obczyźnie; 2. udostępnić te materiały wszystkim tym, którzy interesowali się Białorusią, tzn. miała stać się „oknem białoruskiej kultury na Zachodzie”.

Później rozpoczęła się ciężka praca związana z uzupełnianiem „luk” w zbiorach. W celu nabycia wydawnictw z XIX i początku XX w. Biblioteka nawiązała łączność z księgarzami i antykwariatami w Niemczech, Holandii, Francji, Szwecji i USA. Białoruś słabo znano na Zachodzie, w związku z czym można było kupić rzadkie książki za niewielkie pieniądze, np. *Кароткая гісторыя Беларусі (Krótka historia Białorusi)* Wacława Łastowskiego (Wilno 1910) została kupiona za 5 marek niemieckich.

Drugim źródłem zdobywania starych wydań stały się prywatne księgozbiory białoruskich emigrantów w różnych krajach, którzy dowiedziawszy się o Bibliotece, bardzo chętnie przekazywali swoje książki na własność Biblioteki, czasem nawet tak cenne, jak *Смаглым БКЛІ (Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego – 1588)*.

Jak podkreśla sam Aleksander Nadson²⁷, najtrudniej było znaleźć starodruki. Czasami kupowano je na aukcjach. W taki sposób Biblioteka weszła np. w posiadanie tak ważnych ksiąg, jak: *Новы Завет і Псалмы (Nowy Testament i Psalmi)* z 1652 r. oraz *Кніга Царстваў (Księga Królestw)* Franciszka Skaryny (Praga 1518).

Bibliotece udało się nawiązać współpracę z różnymi instytucjami oraz wydawnictwami w BSRR, co z jednej strony umożliwiało nabywanie białoruskich radzieckich książek, a z drugiej – wysyłanie na Białoruś (w drodze wymiany) białoruskich książek emigracyjnych; przyczyniało się to do powstawania szczeliny w „żelaznej kurtynie”.

Odrębną grupę stanowi bardzo bogata kolekcja pierwszych wydań utworów białoruskich pisarzy z końca XIX- początku XX w., a nawet rękopisów.

Biblioteka wspólnie z innymi instytucjami organizuje różne spotkania i konferencje naukowe, prezentujące białoruskie osiągnięcia w dziedzinie literatury i kultury, np. w 2001 r. – z okazji 30-lecia działalności Biblioteki – była zorganizowana duża konferencja naukowa pod wspólnym tytułem *Rola diaspory białoruskiej w zachowaniu i rozwoju białoruskiej kultury*, która skupiła badaczy – białorutenistów z Białorusi, Polski, Wielkiej Brytanii, Francji oraz Stanów Zjednoczonych.

Ważne jest to, że udało się białoruską problematyką zainteresować uczonych na Zachodzie, takich jak np. Arnold McMillin, Peter Mayo, James Dingley czy Thomas Bird. Przez wiele lat w Wielkiej Brytanii działało Towarzystwo Angielsko-Białoruskie (The Anglo-Byelorussian Society), które wydawało czasopismo „The Journal of Byelorussian Studies”. Z Biblioteką stały kontakt utrzymuje znakomita tłumaczka literatury białoruskiej na język angielski Vera Rich.

Biblioteka zapraszała uczonych z różnych krajów na cykle spotkań nie tylko z diasporą białoruską w Wielkiej Brytanii, ale również ze społecznością akademicką, np. z polskich profesorów w takich spotkaniach uczestniczyli Elżbieta Smułkowa oraz

²⁷ А. Надсан, *Біскуп Чэслаў Сітовіч – сьвятар і беларус*, Mińsk 2004, s. 300.

Aleksander Barszczewski, którzy mieli możliwość zapoznania zebranych z rozwojem białorutenistyki w Polsce²⁸.

WYDAWNICTWA, PODRĘCZNIKI

Emigracja białoruska zwracała dużą uwagę na rolę podręczników, dzięki którym młodzież mogła uczyć się języka ojczystego nie tylko w szkole, ale również w domu. W celu opracowania podręczników powołano przy Białoruskim Instytucie Nauki i Sztuki Fundusz Podręczników Białoruskich²⁹.

W latach 1974-1978 w Toronto ukazał się dwutomowy podręcznik *Fundamental Byelorussian* autorstwa Walentyny Paszkiewicz³⁰. To pierwsza praktyczna gramatyka języka białoruskiego po angielsku. Podręcznik został podzielony na 29 rozdziałów (18 w pierwszym tomie i 11 w tomie drugim). Każdy rozdział składa się z tekstów do czytania, części gramatycznej, ćwiczeń oraz słowniczka. Uczeń ma możliwość zapoznania się z białoruską historią, kulturą, geografiami oraz życiem codziennym. Na końcu każdego tomu są umieszczone słowniki: białorusko-angielski i angielsko-białoruski, które w sumie obejmują około 20 tysięcy słów. Jest też mapa Białorusi oraz wiele zdjęć i rysunków, które zwiększają zainteresowanie podręcznikiem. Dużą wartość tego podręcznika podkreślił Thomas E. Bird z Queens College The City University of New York³¹. Tylko informacje uzupełniające o Białorusi, według niego, zostały przedstawione zbyt powierzchownie. Uważa on, że warto byłoby szerzej zapoznać uczniów z demografią oraz systemem szkolnictwa na Białorusi.

SŁOWNIKI

Szczególną uwagę białoruscy badacze na uchodźstwie przywiązywali do wydawania słowników. W 1958 r. ukazała się w języku niemieckim *Mala Biografia Słowiańska*³², w której znalazły się biografie duchowych reprezentantów narodu białoruskiego.

Wykaz białoruskich nazwisk wraz z podstawowymi informacjami biograficznymi został przygotowany przez pracowników Monachijskiej Sekcji Białoruskiego Instytutu Nauki i Sztuki pod kierownictwem Stanisława Stankiewicza. Do *Malej Biografii Sło-*

²⁸ П. Н., *Аляксандар Баршчэўскі ў Ангельшчыне*, „Беларус”, 1979, № 263, s. 6.

²⁹ *Падручнікі перш за ўсё*, „Беларус”, 1973, № 194, s. 2.

³⁰ V. Pashkevich, *Fundamental Byelorussian*, book 1, Toronto 1974, ss. 334, book 2; 1978, ss. 422.

³¹ V. Pashkevich. *Fundamental Byelorussian – Беларуская мова*. Edited by A. Adamovich. Toronto, *Byelorussian-Canadian Coordinating Committee, Book 1*, 1974, XII + 332 pp.; *Book 2*, 1978, XII + 422 pp. *Illustrated*, „Запісы”, 1957, № 15, s. 144-148.

³² Ю. Дубовік, *Малая Славянская Біяграфія*, „Бацькаўшчына”, 1959, № 6, s. 3.

wiańskiej weszło ponad 60 białoruskich nazwisk, poczynając od Eufrozyny Połockiej, a kończąc na nazwiskach pisarzy białoruskich (Piatruś Brouka, Arkadź Kulaszou) i innych twórców życia kulturalnego w BSRR połowy XX w.

Emigracyjna prasa białoruska informowała o obszernej pracy Richarda Lewańskiego *Bibliografija słowników słowiańskich*. Drugi tom tej *Bibliografii* rozpoczyna się rozdziałem „Słowniki białoruskie”, w którym słowniki zostały umieszczone według kategorii: słowniki aforyzmów, biograficzne, dialektologiczne, etymologiczne itd. W *Bibliografii* Lewańskiego zostały uwzględnione białoruskie słowniki od 1596 do 1961 r. – w tym czasie ukazało się 98 słowników białoruskich³³.

W 1966 r. Białoruski Instytut Nauki i Sztuki wydał *Прыказкі Лагойшчыны (Porzekadła Łahojszczyzny)* autorstwa Adama Warłyhi. W książce zebrano ponad 1700 białoruskich porzekadeł. Pod względem ich liczby słownik zajmuje piąte miejsce za słownikami Michała Federowskiego, Iwana Nosowicza, Uładzimira Dobrowolskiego i Jauhiena Lackiego. Oprócz porzekadeł w słowniku znalazły się 32 powitania, 79 przekleństw i 108 zagadek³⁴.

Interesująca jest publikacja Witauta Kipiela, w której autor informuje o wszystkich słownikach, wydanych na Zachodzie po II wojnie światowej³⁵. Do 1985 r. wydano takie słowniki, jak: *Некаторыя праўніцкія тэрміны (Niektóre terminy prawne)*, *Слоўнік юрыдычных беларускіх тэрмінаў (Słownik białoruskich terminów prawnych)*, *Маленькі беларуска-расейскі размоўнік (Małe rozmówki białorusko-rosyjskie)*, *Краёвы слоўнік Лагойшчыны (Krajowy Słownik Łahojszczyzny)*, *Слоўнік беларускае літаратурнае мовы 19-га стагодзьдзя (Słownik białoruskiego języka literackiego XIX w.)*, *Слоўнік нямецкіх запазычаньяў у беларускай мове (Słownik niemieckich zapożyczeń w języku białoruskim)*, dwa tomy *Беларуска-грэцкага слоўніка (Słownika białorusko-greckiego)*.

Wznowiono również wydanie *Słownika* Nosowicza w zachodnioniemieckim wydawnictwie Otto Singera³⁶. Arnold McMillin napisał w recenzji, że *Słownik* Nosowicza do dnia dzisiejszego pozostaje wartościowym źródłem leksykograficznym, w którym oprócz charakterystycznych dla języka białoruskiego porzekadeł i zwrotów frazeologicznych zawarto bogaty materiał folklorystyczny oraz frazeologiczny.

W rezultacie wielu lat wyteżonej leksykograficznej pracy Jana Stankiewicza ukazało się fundamentalne jego dzieło *Беларуска-расійскі слоўнік (Białorusko-rosyjski słownik)* z podtytułem *Вялікалітоўска-расійскі слоўнік (Wielkolitewsko-rosyjski słownik)*³⁷. Słownik został wydany w 1990 r. w Nowym Jorku ze środków Wielkolitewskiej (Bia-

³³ *Беларускія слоўнікі*, „Навіны зь Беларусі”, 1966, № 6 (53), s. 7.

³⁴ Н. А., *Прыказкі Лагойшчыны*, „Беларус”, 1966, № 115, s. 2.

³⁵ В. К і п е л ь, *Слоўнікі выдадзеныя й нявыдадзеныя*, „Беларус”, 1985, № 327, s. 6.; *Грэцка-беларускі слоўнік*, „Беларус”, 1986, № 329, s. 6.

³⁶ *Перавыданьне Слоўніка Насовіча*, „Беларус”, 1988, № 343, s. 8.

³⁷ Я. С т а н к е в і ч, *Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*, New York 1990, ss. 1305.

łoruskiej) Fundacji im. Lwa Sapiehy³⁸ i liczy ponad 60 tysięcy haseł (1305 stron). Słownik spełnia kilka funkcji: słownika przekładowego, słownika objaśniającego, słownika języka literackiego oraz języka ludowego³⁹.

Nowym impulsem do pracy leksykograficznej było proklamowanie niepodległej Republiki Białoruś. W 1992 r. w Nowym Jorku ukazał się *Słownik białorusko-angielski i angielsko-białoruski (Byelorussian-English English-Byelorussian Dictionary)* autorstwa Aleksandra Uszkiewiczza oraz Aleksandra Zezulina. *Słownik* liczy około 6500 haseł⁴⁰.

W opracowaniu znajduje się *Стараславянска-беларускі слоўнік (Słownik starosłowiańsko-białoruski)*⁴¹.

W 2001 r. również w Nowym Jorku (w Białoruskim Instytucie Nauki i Sztuki) ukazało się dzieło Witauta Kipiela i Żmitra Sauki *Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі (Białoruskie słowniki i encyklopedie)*⁴². Ta niezwykle istotna praca bibliograficzna powstała na podstawie kartoteki opracowanej w latach 1960-1990. Głównym motywem rozpoczęcia pracy nad kartoteką była potrzeba udowodnienia świata, że Białorusini mają osiągnięcia w pracy leksykograficznej, a język białoruski jest tak samo bogaty, jak inne języki słowiańskie. Białorusini na emigracji dążyli do zmiany stosunku badaczy zachodnich do sławistyki, chcieli, żeby nie ograniczano jej tylko do rusycystyki.

Praca *Białoruskie słowniki i encyklopedie* składa się z trzech katalogów: wydawnictw i publikacji, rękopisów, słowników elektronicznych oraz siedmiu indeksów: według typu słownika, indeksu tematycznego, językowego, osobowego, geograficznego, według miejsca wydania i roku wydania. Materiał w katalogach umieszczony jest w porządku alfabetycznym. Taka struktura tego opracowania bibliograficznego ułatwia korzystanie z niego. O dużym zainteresowaniu leksyką białoruską świadczy liczba artykułów w katalogach. I tak, katalog wydawnictw i publikacji liczy 2181 pozycji, katalog rękopisów i kartotek – 129, a katalog wydawnictw elektronicznych – 10 takich słowników.

Na szczególną uwagę zasługuje opracowanie *Belarusian Publishing in The West. A Bibliography* autorstwa Witauta Kipiela i Zory Kipiel⁴³. Ramy chronologiczne i geograficzne bibliografii są następujące: obejmuje ona białoruskie wydania w Europie Zachodniej (na zachód od Polski), w obu Amerykach – Północnej i Południowej i w

³⁸ Dr Jan Stankiewicz założył Fundację, będąc na emigracji w USA. Głównym jej celem była pomoc w wydawaniu naukowych prac białoruskich uczonych na emigracji. Autor słownika przekazał Fundacji wszystkie swoje oszczędności, a później testamentem cały swój majątek. Ostatecznie słownik opracował i wydał syn autora Jury Stankiewicz.

³⁹ *Ад выдаўцоў слоўніка, у: Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*, New York, s. II; *Ад аўтара. Заданні слоўніка*, s. IX; Ю. Бушлякоў, Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага пурызму, w: Я. Станкевіч, *Збор твораў у двух тамах*, t. II, Mińsk 2002, s. 534-578.

⁴⁰ С. К., *Да гісторыі англа-беларускае лексыкаграфіі*, „Беларус”, 1992, № 388, s. 6.

⁴¹ З. Саўка, *Стараславянска-беларускі слоўнік*, „Запісы”, 1999, № 24, s. 236-252; „Запісы”, 2001, № 25, s. 149-166.

⁴² В. Кіпель, З. Саўка, *Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі*, New York 2001, ss. 570.

⁴³ V. Kipiel, Z. Kipiel, *Belarusian Publishing in The West. A Bibliography*, New York–Warsaw 2006, ss. 854.

Australii, a mówiąc dokładniej – Anglii, Belgii, Hiszpanii, Danii, Włoszech, Norwegii, Niemczech, Finlandii, Luksemburgu, Francji, Czechach, Szwajcarii, Serbii i Czarnogórze, Węgrzech, Kanady, Meksyku, Argentyny, Brazylii, Australii. Poza tym do bibliografii włączono jedną pracę białorusoznawczą wydaną w Rosji i kilka książkowych pozycji z Polski. Zarejestrowano wydania od pierwszej połowy XIX w. do 2005 r. włącznie.

Bibliografia składa się z dwóch rozdziałów: I – poszczególne wydania, II – wydania cykliczne.

W rozdziale I drukowane pozycje umieszczono chronologicznie, według lat ukazywania się. W ramach poszczególnych lat układ jest alfabetyczny – najpierw cyrylica, a potem łacinka. Do tego rozdziału wchodzi: książki, broszury, dysertacje, monografie; komunikaty, programy koncertów, ulotki, odezwy, katalogi, dokumenty; statuty, programy partii; mapy, plakaty, pocztówki – ogółem 4500 pozycji⁴⁴.

Rozdział II obejmuje białoruskie czasopisma, gazety, biuletyny, okólniki oraz wydania w innych językach, jeżeli były redagowane bądź wydawane przez Białorusinów. Zarejestrowano 446 pozycji cyklicznych, które pod względem tematycznym można podzielić na: społeczno-polityczne, literacko-społeczne, religijne, organizacyjne (biuletyny, okólniki, komunikaty), czasopisma studenckie, młodzieżowe, harcerskie, kombatanckie, wojskowe, naukowo-zawodowe, satyryczne. Umieszczono je w porządku alfabetycznym.

Autorzy dążyli do zarejestrowania wszystkiego, co uważali za istotne dla ruchu białoruskiego i kultury białoruskiej, a także z punktu widzenia bibliograficznego. Jak słusznie podkreśla Lawon Jurewicz, wydanie białoruskie w znacznym stopniu odzwierciedla myśl narodową, interesy państwowe oraz potrzebę wolności. Stanowi on mikro-kosmos białoruskiego działacza walczącego o niepodległość swego państwa, a także przedsiębiorcy – wolnego człowieka w wielkim nurcie codzienności. Emigracyjne wydania białoruskie jednocześnie są częścią Białorusi, którą emigracja reprezentowała i z której była dumna podczas wielu lat współżycia z innymi państwami i narodami⁴⁵.

Emigracyjne gazety i czasopisma białoruskie pisały o polityce międzynarodowej, o sytuacji na Białorusi, umieszczały artykuły literaturoznawcze i naukowo-techniczne, drukowały utwory literatury pięknej oraz poruszały problemy języka białoruskiego. W zagranicznej prasie białoruskiej szeroko informowano o rozwoju szkolnictwa białoruskiego i działalności wydawniczej na emigracji oraz w krajach sąsiadujących z Białorusią, w tym również w Polsce.

Szczególne miejsce w publikacjach białoruskiej emigracji zajmuje problem relacji między językiem ojczystym a świadomością narodową. Zastanawiano się nad głównymi przyczynami odejścia od języka ojczystego, takimi jak nihilizm, kompleks niższości, koniunkturalizm oraz brak świadomości na temat konsekwencji jego utraty. Zwracano uwagę na to, że wyrzeczenie się języka ojczystego prowadzi do szybszej asymilacji: w przypadku Białorusinów katolików – do polonizacji, a Białorusinów prawosławnych – do rusyfikacji.

⁴⁴ Л. Ю р ə в і ч, Уступ, w: *Belarusian Publishing in The West. A Bibliography*, s. IX.

⁴⁵ Tamże, s. X.

LITERATURA

- Bird T.E., V. Pashkievich. Fundamental Byelorussian – Беларуская мова. Edited by A. Adamovich. Toronto, Byelorussian-Canadian Coordinating Committee, Book 1, 1974, XII + 332 pp.; Book 2, 1978, XII + 422 pp. Illustrated, „Записы”, [New York] 1957, № 15, s. 144-148.
- Kipel V., Kipel Z., Belarusian Publishing in The West. A Bibliography, New York–Warsaw 2006.
- Pashkievich V., Fundamental Byelorussian, book 1, Toronto, 1974, s. 334, book 2, 1978.
- Баршчэўская Н., Беларуская эміграцыя – абаронца роднае мовы, Warszawa 2004.
- Беларусаведа ў Гарадзім Каледжы ў Нью Ёрку, „Беларус”, [New York] 1974, № 205, s. 5.
- Бушлякоў Ю., Ян Станкевіч як ідэолаг беларускага моўнага пурызму, w: Я. Станкевіч, Збор твораў у двух тамах, т. II, Мińsk 2002, s. 534-578.
- Глазкоў В., Беларуская Бібліятэка й Музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане, „Беларус”, [New York] 1975, № 213, s. 3.
- Дубовік Ю., Малая Славянская Біяграфія, „Бацькаўшчына”, [München] 1959, № 6, s. 3.
- Запруднік Я., Дванаццатка, New York 2002.
- Запруднік Я., Дні Беларусаведных Студыяў у Атаве, „Беларус”, [New York] 1975, № 219, s. 5.
- Зь беларускага жыцця. У Беларускім Інстытуце Навукі і Мастацтва, „Бацькаўшчына”, 1960, № 22 (506), s. 4.
- Жамойцін Я., Аповяд пра беларускую школу, „Беларус”, [New York] 1979, № 429, s. 7.
- Інстытут Беларусаведы ў Мадрыдзе, „Бацькаўшчына”, 1952, № 96, s. 12.
- Кіпель В., Залічэньне беларускае мовы ў школах, „Беларус”, [New York] 1981, № 290-291, s. 4.
- Кіпель В., Саўка З., Беларускія слоўнікі й энцыклапэдыі, New York 2001.
- Лектарат беларусаведы ў Торонто, „Бацькаўшчына”, 1951, № 74, s. 7.
- Максіюк Я., Беларуская Гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне, 1945-1950, New York–Białystok 1994.
- Надсан А., Біскуп Чэслаў Сіповіч – сьвятар і беларус, Мińsk 2004.
- Настаўніца, Беларуская школа ў Нью Ёрку, „Беларус”, [New York] 1964, № 82, s. 6.
- Савёнак А., Дзе вучыцца беларуская моладзь, „Бацькаўшчына”, 1952, № 92, s. 3;
- Станкевіч С., Інстытут вывучэньня СССР і Беларусы, „Бацькаўшчына”, 1960, № 26 (510), s. 3-4.

- Станкевіч С., Царква, школьніцтва, выдавецкія справы й праблемы асыміляцыі, „Бацькаўшчына”, 1959, № 9 (445), s. 2.
- Станкевіч Я., Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік, New York 1990.
- Чарнэцкі Я., Навучайма дзяцей пабеларуску, „Беларус”, [New York] 1964, № 91, s. 2.

Wanda Laszczak, *Życie znaczy kroczyć po wodzie. Studia o Matce Marii. Część pierwsza*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2007, ss. 162.

Wydana przez wydawnictwo opolskie książka profesor Wandy Laszczak analizująca w monograficznym ujęciu pisarstwo Matki Marii – rosyjskiej poetki i teologa, osoby kanonizowanej przez Święty Synod Powszechny Patriarchatu w Konstantynopolu 16 stycznia 2004 roku – jest pierwszym na gruncie polskiej rusycystyki całościowym opracowaniem twórczości i działalności społeczno-kulturalnej tej niezwyklej postaci zarówno pod względem osobowości twórczej, jak i dokonań w dziedzinie kultury i rosyjskiej myśli religijno-filozoficznej XX wieku. Do tej pory badania nad postacią poetki w rusycystycznym literaturoznawstwie polskim nie istniały, opierały się bowiem na kilku zaledwie wzmiankach i notkach, m.in. artykule Jana Orłowskiego¹, jednym z pierwszych poważnych polskich opracowań jej twórczości. Podobnie rzecz się miała z przybliżeniem jej dorobku w nauce rosyjskiej, gdzie dopiero w ostatnim czasie na fali zainteresowania rosyjską kulturą emigracyjną pojawiły się pierwsze omówienia i analizy poezji oraz sylwetki Matki Marii².

Czas Matki Marii nastąpił faktycznie dopiero teraz, po kilkudziesięciu latach od jej śmierci w komorze gazowej w Ravensbrück 1945 roku, ponieważ u schyłku poprzedniego stulecia zaczęło się właściwe propagowanie jej dzieła i twórczości pisarskiej, rozpoczęła

¹ *Poezja w świecie sacrum. Matka Maria i jej twórczość w okresie emigracji*, w: *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, red. A. Woźniak, M. Kawecka, Lublin 2002, s. 79-87.

² T. G. Pietrowa, *Kuźmina-Karawajewa*, w: *Ruskoje zarubieźje. Zolotaja kniga emigracji. Pierwaja triet' XX wieka. Encykłopediczeskij biograficzeskij słowar'*, ried. W. W. Szełochajew, Moskwa 1997, s. 320-322; t a ż, *Kuźmina-Karawajewa*, w: *Litieraturnaja encykłopedija Russkogo Zarubieźja, 1918-1940. Pisatieli Russkogo Zarubieźja*, ried. A. N. Nikolukin, Moskwa 1997; s. 228-231; N. Kauchcziszwili, *Russkaja „gieografija duszewnaja” i emigracyja (Mat' Marija Skobcowa)*, w: *Kultura russkoj diaspory. Samorefleksija i samoidentifikacyja*, Tartu 1997, s. 119-131.